Kansallisarkiston seminaari

Historiantutkimus ja arkistojen digitaaliset aineistot Kansallisarkiston seminaari 27.11.2009

Seppo Hentilä:

Mitä suomettumisen historiaa käsittelevä digitaalisen arkiston tulisi sisältää?

Arvoisat kuulijat

Käytän tutkijan puheenvuoron, jossa hahmottelen eräänlaista ideaalimallia rahasta ja resursseista piittaamatta. Jos otsikossani mainitusta digitaalisesta arkistosta tai portaalista on joskus jotakin tullakseen, on toteutus tietenkin sovitettava mahdollisuuksien rajoihin.

Olen erittäin innostunut Arkistolaitoksen strategiseksi tavoitteeksi kirjattuun ajatukseen aineistojen käytettävyyden parantamisesta ja käytön lisäämisestä. Keinoksi tämän tavoitteen saavuttamiseksi nähdään aineistojen teemoittainen ryhmittely. Teemojen pohjalta voitaisiin rakentaa ns. teemaportaaleja, joiden sisältöä voidaan jatkuvasti lisätä ja laajentaa. Arkistolaitoksen lähtökohdista historiantutkimus on tässä erityisasemassa, ja jotta digitaalisessa muodossa olevan aineiston käytettävyyttä ja erityistä käyttöä voidaan edistää, yhteistyö tutkimuksen ja sen tekijöiden kanssa on ensiarvoisen tärkeää. Tähän kädenojennukseen tutkijoiden on mielestäni syytä tarttua.

Edellä sanotulta pohjalta olemme Markku Nenosen kanssa käyneet alustavia keskusteluja teemasta, joka kiinnostaa minua ja edustamaani oppiainetta, poliittista historiaa, nimittäin ns. suomettumisesta. Tietenkin olisi neutraalimpaa puhua Suomen 1970-luvun poliittisen kulttuurin tutkimuksesta, mutta joka tapauksessa suomettumisilmiön selvittäminen kuuluu teemaan kuin nenä päähän.

Avaan suomettumisen käsitettä sen verran kuin se on alustukseni kannalta välttämätöntä. Oliko Suomi suomettunut, ja jos oli, niin mitä se oikeastaan tarkoitti? Lännessä ajateltiin, että Neuvostoliitto puuttui Suomen sisäisiin asioihin ja pakotti suomalaiset taipumaan tahtoonsa.

Tätäkin suomettuminen oli, mutta se oli myös jotakin aivan muuta, ja paljon enemmän, sillä se tapahtui suomalaisten omasta vapaasta tahdosta. Tätä suomettumisen supisuomalaista ulottuvuutta ei lännessä - suomalaisten onneksi - varmaankaan täysin ymmärretty. Se tarkoitti itsesensuuria, johon osa poliitikoista, toimittajista, sivistyneistöstä ja ns. punaisista vuorineuvoksista mukautui. Neuvostoliiton ongelmilta ummistettiin silmät. "Moskovan kortista", itänaapurin joko todellisiin tai kuviteltuihin intresseihin vetoamisesta tuli Suomessa vahva sisäpoliittinen valtti ja ”maan tapa”.

Kiistatonta siis on, että jotkut suomalaiset kumarsivat Moskovan suuntaan häikäilemättä ja omaa etuaan ajaakseen syvempään kuin olisi ollut välttämätöntä. Kun käsitettä suomettuminen käytetään, olisikin erittäin tärkeää tarkkailla ”kumarruskulman” astetta ja erottaa se, milloin kyse oli isänmaan edun kannalta välttämättömästä idänsuhteiden hoidosta, milloin taas todellisesta rähmällään olosta, jolla tavoiteltiin omaa poliittista etua.

Seuraavaksi korjaan erään harhakäsityksen. Suomettuminen tapahtui Suomessa, ei Moskovassa. Vanha veruke, jonka mukaan ilmiötä ei voisi tutkia niin kauan kuin Kremlin arkistot ovat lukkojen takana, ei kelpaa, vaikka moni historiantutkija saattaakin nähdä märkiä unia siitä, että hän jonakin päivänä pääsee lukemaan Kekkosen ja Neuvostoliiton korkeimman johdon keskusteluista

digitalisoituja muistioita omalta pikku läppäriltään. Siitä nuo muistiot toki varmasti kertoisivat, miten pitkälle Neuvostoliiton johtajat presidentti Kekkosen käsittelyssä suomettuivat.

Toki niin NKP:n kuin KGB:nkin lähteet olisivat suomettumisilmiön tutkimuksen kannalta tärkeitä. Niistä avautuisi näkymiä siihen, millä tavalla itänaapuri Suomessa toimi, keiden kanssa se täällä seurusteli ja millaisia utopioita se itselleen rakenteli vaikutusvaltansa vahvistamisesta Suomessa. Tähän projektiin emme Moskovan salaisimpia arkistoja saa, ja sillä hyvä.

Suomettumisen kotikutoinen puoli, eli Moskovan kortin ja maan tavan käyttö suomalaisessa sisäpolitiikassa on selvitettävä kotimaisilla lähteillä. Ns. sisäpoliittisen vallankäytön tutkimus on meillä koko sodanjälkeiseltä ajalta hämmästyttävän vähissä kantimissa. Monilta osin maa on aivan raivaamatonta. Suomettumisilmiön näkökulma tarkoittaisi yksinkertaisesti sen selvittämistä, millä tavalla itänaapurin todelliseen tai oletettuun tahtoon vetoamisella Suomessa tehtiin sisäpolitiikkaa. Silloin on mentävä puolueisiin ja kansalaisjärjestöihin, otettava tarkasteluun koko vallankäytön prosessi.

Sisäpoliittisen vallankäytön ohella suomettumisen kotikutoista puolta voi selvittää median, kulttuurin, tieteen ja taiteen piirissä. Selkeä tutkimuskohde olisi myös idänkauppaa harjoittaneiden yritysten tutkiminen. Edellä mainittuihin arkistolaitoksen strategisiin tavoitteisiin viitaten tavoitteena olisi edellä mainittujen yhteiskunnallisten vallankäyttäjien ja toimijoiden arkistoaineistojen käytettävyyden parantamisesta, mikä edistäisi merkittävästi myös suomettumisilmiön tutkimusta.

1970-luvun poliittista kulttuuria koskevan tutkimuksen kehittäminen olisi jo pelkästään perustutkimuksen näkökulmasta erittäin merkittävä tavoite. Toinen seikka, joka perustelee tutkimuksen tarvetta, on suomettumisilmiöstä käytävä historiapoliittinen kiistely, joka alkoi pian Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen. Silloin muodostuneesta juupas – eipäs -asetelmasta ei ole juuri eteenpäin päästy. Suomettumiskiista on tällä hetkellä meidän polttavin historiakiistamme.

Kun suomalaisten historiatietoisuus on kansainvälisesti verrattuna harvinaisen yhtenäinen, on suomettumiskiista siitä merkittävä poikkeus. Viime sotien muisto yhdistää suomalaisia voimakkaasti, eikä meillä ole sellaisia kansakuntaa jakavia kipeitä muistoja, jotka vaivaavat toisen maailmansodan peruna yhä monia eurooppalaisia kansakuntia. Säästyimme vieraan vallan miehitykseltä, kansanmurhalta ja kollaboraation taakalta, vaikka suomettumisilmiön kiivaimmat arvostelijat 70-luvun poliittisen kulttuurimme rähmällläänoloa kollaboraation rinnastavatkin.

Kun talvisodalla ja torjuntavoitolla lunastettua häikäisevän puhtoista suomalaisuutta katsotaan, ja vaikka silmillä olisi aurinkolasitkin, niin kyllähän sen kyljessä tahra näkyy, ja tuo tahra on tietenkin suomettuminen. Tältä katsantokulmalta torjuntavoitto- ja suomettumiskeskustelu ovat veljeksiä. Suomettuminen on kansakunnan historiassa häpeätahra, joka on saatava poispestyksi diskvalifioimalla ne, jotka suomettumisen syntiin syyllistyivät.

En hallitse psykohistoriaa, mutta mielestäni juuri häpeän käsite voisi tarjota mielenkiintoisen näkökulman suomettumiskeskustelun tarkasteluun.

Suomettumiskiista elää omaa elämäänsä, eikä se siitä välttämättä laannu, vaikka kuinka saataisiin aikaan uutta perustutkimusta 70-luvun poliittisesta kulttuurista. Onkin syytä erottaa toisistaan perustutkimus ja suomettumiskiistan tutkimus. Jälkimmäinenhän on itse asiassa nykyhetkessä olevien ongelmien tutkimusta ja kertoo ennen muuta siitä, millä tavalla tämän päivän suomalaiset

70-luvun ilmiöitä tulkitsevat ja kuinka he käyttävät noita tulkintoja tiettyjen poliittisten tavoitteiden ajamiseen.

Meillä on epäilemättä tahoja ja henkilöitä, poliitikkoja ja journalisteja jotka olisivat vilpittömän ilahtuneita siitä, että eräiden jo 70-luvulla merkittäviin asemiin kohonneiden poliitikkojen suomettuneisuudesta saataisiin konkreettisia todisteita, ei ehkä ihan maanpetturuudesta tai agentiksi värväytymisestä mutta moraalisesti tuomittavista teoista nyt kumminkin.

Mielestäni tässä suhteessa yksi kaikkein ällistyttävimmistä kampanjoinneista oli eräiden nuorten toimittajien yritys mustata istuvaa Tasavallan presidenttiä sillä, että hän kuului 1960- ja 1970-lukujen taitteessa DDR:n tunnustamiskomiteaan.

Toivossa on kuitenkin hyvä elää ja uskoa siihen, että 70-luvun poliittista kulttuuria koskevan tutkimustiedon lisääntyminen vähitellen vaikuttaa siihen suuntaan, että suomettumisesta voidaan keskustella yhä asiallisemmin.

Markku Nenosen keskusteluistamme kirjoittamassa muistiossa todetaan, että tavoitetilassa on internetiin rakennettava Suomen 1970-luvun poliittista kulttuuria kuvaava portaali, joka koostuu kahdesta osiosta. Ne ovat: Yleinen, yleisölle tarkoitettu osio, joka johdattaa Suomen 1970-luvun poliittiseen kulttuurin, ja sisältö on rakennettu erikseen sovittaviin kokonaisuuksiin. Osio koostuu arkistoaineistojen esittelyistä (kuvailuista) sekä erilaisesta muusta aineistosta.

Tutkimuksen työkalut -osio, joka olisi suunnattu lähinnä tutkijoille ja joka sisältäisi tärkeimmät lähdetietokannat. Projektin etenemisen myötä on arvioitava, mitä tutkimusta tukevia työkaluja portaalin osaksi on tarkoituksenmukaista rakentaa. Portaalin kehittäminen voisi tukea mm. tutkimusaineistojen tiedonhallintaa tavoitteena tutkimuksissa syntyvien sähköisten aineistojen hallinnan tehostaminen.

Agricolasta, perustettu 1996, on tullut sittemmin laaja historiaportaali historiallista tietoa ylläpitävien ja tuottavien instituutioiden ja tiedon käyttäjien välille. Sen kohderyhmänä ja käyttäjinä ovat kaikki historiallista tietoa tavalla tai toisella käyttävät kuten historian eritasoiset historian opetuksen sektorit, tutkimus, media ja historian harrastajat.

Portaalissa on lyhyesti kuvattu Suomen 1970-luvun poliittista kulttuuria sen eri ilmenemismuodoissa.

Portaali mahdollistaa aineistojen hakemisen kaikkien portaalien palveluita tuottavien toimijoiden aineistosta.

Portaalin ydin muodostuu alkuvaiheissa eri toimijoiden sähköisistä arkistoluetteloista, jotka on saatavissa arkistolaitoksen VAKKA- arkistotietokannasta. Portaalin kerätään ensi vaiheessa myös niin kotimaiset kuin myös kansainväliset verkossa olevat teemaa käsittelevät linkit.

Jatkossa portaali sisältää erityisesti tutkijoille kohdennettuja digitaalisessa muodossa olevia lähdeaineistoja.

Portaali koostuu arkistolaitoksen aineistoista sekä ainakin seuraavien aineistojen lähdeaineistoista ja linkeistä.

Arkistolaitoksen aineisto: On selvitettävä arkistolaitoksen ne arkistonmuodostajat ja arkistosarjat, joilla on selvä yhtymäkohta suomettumisen aikakauteen. Keskeisin aineistojen käyttöä tukeva väline on arkistolaitoksen VAKKA-arkistotietokanta.

Valtionhallinnossa oleva aineisto: On selvitettävä niin ministeriöissä kuin virastoissa ja laitoksissa oleva teemaa sivuava asiakirja-aineisto.

Puolueiden arkistot: On selvitettävä olemassa oleva teemaa sivuava asiakirja-aineisto.

Kansalaisjärjestöjen arkistot:

Talouselämän arkistot:

Median arkistot: On selvitettävä olemassa oleva teemaa sivuava asiakirja-aineisto. Erikseen voidaan mainita mm. YLEn Elävä Arkisto.

Tiede- ja kulttuuri: On selvitettävä olemassa oleva teemaa sivuava asiakirja-aineisto.

Liikunta ja urheilu: On selvitettävä olemassa oleva teemaa sivuava asiakirja-aineisto.

Yksityiskokoelmat: On selvitettävä olemassa oleva teemaa sivuava asiakirja-aineisto.

Linkkejä: Teeman rajaamisen jälkeen tähän kerätään keskeiset olemassa olevat internet-sivustot.